

**АРХІВ МИХАЙЛА ДЕМКОВИЧА-ДОБРЯНСЬКОГО
У ФОНДАХ ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ
ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ
УКРАЇНИ імені В. СТЕФАНІКА**

Данило Кравець

*науковий співробітник відділу рукописів
ЛННБ України ім. В. Стефаніка, канд. іст. наук*

Розглянуто основні проблемно-змістові характеристики архіву Михайла Демковича-Добрянського (1905–2003) — відомого історика, очільника української редакції радіо «Свобода» (1956–1972), публіциста та громадсько-політичного діяча, члена Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) та голови Союзу українців у Великій Британії (СУВБ). Архів фондоутворювача зберігається у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка та включає біографічні матеріали; статті, рецензії та доповіді самого М. Добрянського; широкий епістолярій; інформацію про організації, членом яких був фондоутворювач, та матеріали про інших осіб.

Ключові слова: Михайло Демкович-Добрянський, архів, фонд, документ, радіо «Свобода», УНДО, СУВБ, СРСР.

The paper characterizes the content of the archive of Mykhaylo Demkovych-Dobrianskyi (1905–2003) — famous historian, chief-editor of the Ukrainian edition of Radio Liberty (1956–1972), publicist, public and political activist, that it stored in the department of manuscripts of Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine. M. Demkovych-Dobrianskyi was a member of Ukrainian National-Democratic Alliance (UNDO), Association of Ukrainians in Great Britain (SUVB). M. Demkovych-Dobrianskyi papers include: biographical materials (autobiography, newspapers articles where M. Dobrianskyi was mentioned etc.); articles, reports, reviews and scripts of radio programs written by M. Dobrianskyi; epistolary (V. Kubyovych, S. Vytvytskyi, G. Sheveliov, I. Lysiak-Rudnytskyi etc.); materials about organizations and institutions M. Dobrianskyi was professionally associated with: (Radio Liberty, UNDO, Ukrainian National Council, SUVB etc.); documents and materials about other persons.

Keywords: Mykhaylo Demkovych-Dobrianskyi, archive, fond, document, UNDO, Radio Liberty, USSR.

Рассмотрены главные проблемно-содержательные характеристики архива Михаила Демковича-Добрянского (1905–2003) — известного историка, главы украинской редакции радио «Свобода» (1956–1972), публициста, общественно-политического деятеля, члена Украинского национально-демократического объединения (УНДО) и Союза украинцев Великобритании (СУВБ). Архив фондооснователя хранится в отделе рукописей ЛННБ Украины им. В. Стефаника и включает: биографические материалы, статьи, рецензии и доклады самого М. Демковича-Добрянского; широкий эпистолярый; документы об организациях, членом которых был фондооснователь, а также материалы о других деятелях.

Ключевые слова: М. Демкович-Добрянский, архив, фонд, документ, УНДО, радио «Свобода», СУВБ, СССР.

Упродовж всього ХХ ст. і до сьогодні діаспора була і залишається важливим чинником формування позитивного образу України у світі, потужним фактором сприяння розвитку української державності. М. Демкович-Добрянський — знаний історик та громадський діяч, без сумніву, входить до найвизначніших представників закордонного українства. Документи, які зберіг М. Добрянський, висвітлюють раніше не знані або малодосліджені сторінки діяльності українців в діаспорі. Архів М. Добрянського у 2010 р. передано до відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника з Лондона.

Мета статті — охарактеризувати архів М. Добрянського за проблемно-тематичним принципом, виявити його особливості, підкреслити значущість архіву для дослідників історії національно-визвольного руху та тем, пов'язаних з українською діаспорою; описати основні етапи життєвого та творчого шляху фондоутворювача.

З огляду на те, що презентована стаття заснована на особистому архівному фонді М. Демковича-Добрянського (фонд 298), вважаємо за доцільне докладніше зупинитися на цій персоналії. Михайло Демкович-Добрянський народився 7 листопада 1905 р. у с. Лагодів, (тепер Львівської обл.) у селянській родині. Його батьки, Іван та Марія Добрянські, переселилися на Львівщину з лемківського села Добра Шляхецька Сяноцького повіту. У 1926 р. він з відзнакою закінчив Українську академічну гімназію у Львові. Відтак вивчав філологію та історію у Львівському університеті, право і політичні науки — у Відні та в Берліні. Був членом Пласту, зокрема

входив до куреня «Велике Плем'я Лісових Чортів» [26], співзасновником Союзу української націоналістичної молоді (1926), значився серед організаторів і чільних співробітників журналу «Смолоскип» (1927–1928) у Львові. Під час навчання у Віденському університеті належав до академічного товариства «Січ». Від 1928 р. М. Добрянський був членом найвпливовішої української партії в Польщі — Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) [31, с. 69].

У 1930-х рр. розпочинається редакторська діяльність М. Добрянського. Упродовж 1933–1939 рр. він працював співредактором та дописувачем літературно-наукового місячника «Дзвони» (Львів, 1931–1939) (стаття «На еспанських побоевищах» та ін.), співробітником тижневика Українського католицького союзу «Мета» (Львів, 1931–1939) та його додатка «Христос Наша Сила». До часописів М. Добрянський подавав дописи про національну освіту, теми міжнародної політики висвітлював, зокрема, і на сторінках львівського позапартійного щоденника «Новий Час» (1923–1939) [25]. У 1934–1939 рр. він виконував обов'язки головного секретаря Українського католицького союзу, що постав з ініціативи А. Шептицького. Вже в еміграції на прохання отців-василіан М. Добрянський досліджував близько 20 проблем, пов'язаних із життям та діяльністю Митрополита Андрея, необхідних для здійснення процесу беатифікації.

Під час війни був обраний членом президії Українського Центрального Комітету у Кракові, який очолював В. Кубійович [1]. З осені 1943 р. до липня 1944 р. М. Добрянський перебував у Львові, де обіймав посаду заступника голови Українського Крайового Комітету. У цей час майже не працював як журналіст, виняток становлять статті з політичних питань на сторінках журналу «Нові Дні» [23]. У 1944 р. емігрував до Німеччини, а у 1949 р. — до Великої Британії, де постійно проживав.

В еміграції співпрацював із місячником «На чужині» (1946–1947), редагував мюнхенський журнал «Проблеми» (1947–1948) та лондонський тижневик «Українська думка» (1949–1950). Від 1954 р. працював в українському відділі радіо «Свобода» у Німеччині, а у 1956–1972 рр. очолював його українську редакцію. М. Добрянський постійно друкувався на шпальтах часописів

«Український самостійник» (Мюнхен, 1957–1970), «Наш Голос» (Трентон; Нью-Йорк, 1962–1990), «Українські вісті» (Новий Ульм, 1967–1980), «Листи до приятелів» (Нью-Йорк, 1962–1972) та інших видань, висвітлював проблеми історії, політики, освіти, міжнаціональних зв'язків [1].

Від липня 1944 р. М. Добрянський в еміграції брав участь у заходах, спрямованих на політичну консолідацію українців закордоном, зокрема написав брошуру «Чому УНР», в якій обґрунтував ідею об'єднання національно-патріотичних сил навколо Державного Центру Української Народної Республіки. М. Добрянський представляв УНДО в УНРаді впродовж 1947–1975 рр. [25].

М. Добрянський — автор кількох книг про українські національні відносини у XIX ст. [7; 9], історію Галичини початку XX ст. [6], відносини України й Росії [8], а також багатьох брошур про українські церковні здобутки у Римі [19], історію української церкви загалом [20], суспільно-політичну ситуацію в еміграції [12] тощо. У 1992 р. М. Демкович-Добрянський був обраний головою Товариства українців Великої Британії. На туманному Альбіоні історика вшанував, зокрема, посол України в Об'єднаному Королівстві академік С. Комісаренко [2].

Дружина історика — Агафія Добрянська померла у 1975 р. Пережив М. Добрянський і свою доньку Марту (Стельмах). У листах автор згадував і про сина, що народився і загинув під час війни. Помер М. Демкович-Добрянський 4 лютого 2003 р. в Лондоні, де і був похований. Більшу частину своєї бібліотеки публіцист ще у 1990-х рр. заповів Львівській Богословській Академії. Його ж особистий архів упродовж 2005–2010 рр. передано до відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відповідальним за пересилку архіву був архітектор і меценат із Лондона В. Борецький.

Архів М. Добрянського (фонд 298) поділено на кілька проблемно-тематичних блоків: 1) біографічні документи; 2) творча й наукова спадщина та робочі матеріали до неї (йдеться про матеріали фондоутворювача, а також авторства інших осіб); 3) матеріали про професійну та громадську діяльність; 4) епістолярна спадщина, що охоплює особисте листування (листи фондоутворювача до респондентів та листи до М. Добрянського), а також чужу кореспонденцію.

1) Біографічні матеріали представлені в архіві у значній кількості. Матеріали, пов'язані з еміграцією М. Добрянського, його дружини Агафії та доньки Марти з Німеччини до Великої Британії у 1940-х рр.: запрошення на в'їзд до Великобританії від видання «Українська думка» (орган Асоціації українців у Великій Британії), ідентифікаційна картка (National Registration, Identity Card), закордонні паспорти М. Добрянського, дозвіл на працю у Великій Британії (Permit), сертифікати Міжнародної організації біженців, реєстрація у поліції Мюнхена (Anmeldung) тощо. Серед цих матеріалів варто особливо відзначити документи, пов'язані з навчанням в українських закладах повоєнної Німеччини доньки М. Добрянського (шкільне посвідчення (Zeugnis), свідоцтво Української реальної гімназії в Аусбурзі, свідоцтво української Народної школи в Карлсфельді (Баварія). Збережені біографічні матеріали часів Другої світової війни: членська картка Українського допомогового комітету, розпізнавча карта німецького Генерал-Губернаторства, розпізнавча картка мешканця дистрикту Галичина німецького Генерал-Губернаторства та ін. Відзначимо блок особистих матеріалів, пов'язаних із роботою М. Добрянського на радіо «Свобода»: подяка від радіо «Свобода» у зв'язку з виходом на пенсію, документи, що стосуються оподаткування пенсії М. Добрянського від радіостанції тощо. Окремо варто згадати документ благословення від кардинала Йосипа Сліпого для сім'ї Добрянських.

Цікавими для дослідників будуть і фотографії, збережені в архіві М. Добрянського. Крім фондоутворювача, на світлинах є такі діячі: М. Лівіцький, Я. Маковецький, М. Шраменко, А. Фіголь та ін.

2) Творчі матеріали та наукові праці М. Добрянського формують близько 30 % архіву. Опубліковані статті та публіцистичні матеріали автора можемо поділити на такі тематичні групи:

1. Статті М. Добрянського про історію та сучасне становище української церкви. Відзначимо, що автор брав активну участь у справі українського патріархального руху [24] Української греко-католицької церкви: «Розмова Михайла Добрянського і Володимира Луціва з приводу 400-річчя Берестейської унії» [30], «Чому потрібний нам патріярхат?» [21], «Патріярхат Києво-Галицький і всеї Руси» [15], «Українські здобутки в Римі» [19] та ін.

2. Публікації М. Добрянського про українську проблему під час Другої світової війни. Зауважимо, що історик досить критично оцінював роль ОУН в українському національно-визвольному русі періоду війни (тут варто згадати його статтю «Акт 30 червня не є національним святом» [11]), що викликала бурхливу реакцію серед українських емігрантів), а у своїх публікаціях торкався дразливих питань українсько-польських відносин (зокрема відомий польський історик та публіцист Є. Таргальський-Дарський переклав статтю М. Добрянського «Tragedia II Wojny światowej» та помістив її у польському опозиційному журналі «Kontakt» (1986) [32]). Багато дискусій викликала і стаття історика «Митрополит Шептицький і «Дивізія Галичина» [6]. У кінці публікації автор помістив заяву від свого імені, в якій запевнив, що А. Шептицький не благословляв дивізію «Галичина». Відзначимо й іншу публікацію М. Добрянського на тему війни — «Галичина під німецькою окупацією 1941–1944 рр.» [4].

3. М. Добрянського надзвичайно цікавили українсько-єврейські відносини. У фонді № 298 зберігаються колекційні матеріали, пов'язані із цієї проблемою, а також статті самого фондоутворювача. Історик готував ґрунтовну монографію про відносини обох народів в історії України, однак вона так і не побачила світ, проте в архіві наявний рукопис цього дослідження. Зі статей варто виділити: «Героїчна боротьба єврейського народу Ізраїля за своє право на існування» [14], «Франц Штангль – другий Айхман» [10], статтю про єврейську трагедію у Бабиному Яру [13] та ін.

4. Значна частина публіцистичної спадщини М. Добрянського стосується політичної ситуації в українських емігрантських колах. Будучи членом УНДО та УНРади, історик переймався атмосферою в цих організаціях, їх місцем серед інших українських партій в еміграції. У 1969 р. за його редакцією вийшов збірник документів і матеріалів про УНРаду [22]. У статті «Становище в Державному Центрі в екзилі й актуальні завдання» М. Добрянський піддавав критиці керівництво УНРади, а особливо Президента УНР М. Лівницького [18]. Справи в УНРаді та проблеми в УНДО аналізував і в інших статтях [5; 16].

3) Не менший науковий інтерес викликають й збережені в архіві М. Добрянського матеріали, пов'язані з професійною та громадсько-

політичною діяльністю фондоутворювача. До них належать документи, які висвітлюють діяльність тих інституцій та організацій, з якими співпрацював історик. Особливо варто відзначити збірки документів, пов'язані із роботою української редакції радіо «Свобода».

Розвиток демократії та громадянського суспільства в Україні неможливий без існування незалежних ЗМІ та об'єктивної журналістики. Історія української редакції радіостанції радіо «Свобода» в Мюнхені (а згодом у Празі) є наочним прикладом традицій українських вільних медіа. Варто відзначити, що тема становлення та функціонування української редакції радіо «Свобода» досі не стала предметом наукового дослідження як в Україні, так і закордоном. Виняток становить книга «Говорить Радіо Свобода» О. Ремовської [29]. Журналістка висвітлила особливості зародження та діяльності української редакції, проте більше уваги все ж було приділено періоду від 1991 р. Крім цього, варто згадати статтю Я. Примаченко в «Енциклопедії Українознавства» [27]. Звичайно ж, існує широкий пласт наукової літератури, присвяченої історії радіо «Свобода» в цілому, зокрема відзначимо праці С. Мікельсона [33] та А. Паддінгтона [34]. Тому архів М. Добрянського має неабияку наукову цінність для майбутніх дослідників.

Упродовж 1950–1970-х рр. саме М. Добрянський визначав редакторську політику україномовного радіо «Свобода» та був відповідальним за тематику радіопередач. Мовлення української редакції радіо «Свобода» розпочалося 16 серпня 1954 р. із таких слів: «Брати і сестри! Українці! Ми живемо закордоном, та наші серця й думки завжди з Вами. Жодна «залізна завіса» не розділить нас і не стане на перешкоді» [28]. У 1954–1956 рр. українські програми тривали 20 хв. на день, а після 1956 р. — 30 хв. Двічі на тиждень Радіо мовило українською по 60 хв. Українські програми повторювалися в ефірі 36 разів на добу, а годинні випуски 6 разів. До прикладу за час від 16 серпня 1954 р. — до 16 березня 1959 р. українська редакція озвучила понад 260 випусків української хроніки, кілька сотень статей, листів, інтерв'ю і репортажів про життя українців на Заході. В українській програмі транслювались постійні серії програм, які звучали щотижня: «українська культура під советським режимом, проблеми колоніалізму, експлуатований селянин і робітник, партія проти народу, криза комуністичної доктрини,

історія КП(б)У, національна політика більшовиків, справи молоді, українська хроніка, життя українців у вільному світі, релігійна бе-сіда, голос історичної правди, цікаві книги з Заходу (передусім українські)» [17] та інше. Упродовж 1957 р. (40-а річниця Української революції 1917 р.) щотижня з'являлась історична стаття з циклу «40 років тому». В 1958 р. запроваджено два нові історичні цикли «Голос історичної правди» та «Історія КПБУ» [17].

М. Добрянський влучно підсумував головні теми на основну мету українських радіопередач: «Українська редакція бореться проти русифікаційної політики КПСС, колоніальної системи в Україні, господарської експлуатації природних багатств. Воно бореться проти того всього в політиці КПСС, що звичайно окреслюється фразою «новочасне малоросіяństwo» (тобто: спихання України до ролі загумінку метрополії, відбирання в українського народу його власного Я і перетворювання української культури на провінційне видання культури російської)» [3].

М. Добрянський, будучи талановитим істориком та досвідченим редактором, порушував на хвилях «Свободи» актуальні питання з історії України, українсько-російських відносин, стану української науки і культури у складі СРСР, дисидентського руху, національних проблем тощо. Програми радіо «Свобода» уможливили об'єктивну подачу інформації про відомі події з української історії, а особливо про ті процеси, які відбувалися в УРСР упродовж другої половини ХХ ст. У цілому документи із цього комплексу представлені у вигляді машинописних та друканих текстів (скриптів) радіопрограм як українського бюро, так і передач інших мовних редакцій радіо «Свобода». Також у фонді зберігаються й аудіо-записи багатьох програм.

З огляду на те, що М. Добрянський був членом пластунської організації «Велике Плем'я Лісових Чортів» у фонді № 298 чекає на дослідника чималий блок матеріалів, пов'язаних із діяльністю Пласту у діаспорі. «Лісові Чорти» мали власний друкований орган (листок зв'язку) — «Листи до братів фаміліантів». В архіві зберігаються видання цього часопису за 1972–1993 рр. У фонді наявні й інші матеріали, пов'язані із Пластом, а саме: «Реєстр 3-го Куреня УПС [Українська пластунська старшина. — Д. К.]. Стан на

1.09.1974», «Пласт (Організація української молоді у Вел. Британії) — повідомлення» (1991), «Вісті. Пластовий Вісник» (1976, 1977), стаття М. Храпливої про діяльність Пласту у м. Перемишль в 1930-х рр., «Програма ювілейного концерту з нагоди 20-річчя Пласту у Великій Британії (1969)» та ін.

Як уже зазначалося, М. Добрянський був одним із чільних діячів УНДО. Саме тому в архіві відклалися велика кількість матеріалів, пов'язаних з діяльністю цієї партії. Хронологічно документи охоплюють 1951–1980-ті рр. Зокрема: документи, видані та опубліковані самою партією («Протокол наради представників трьох політичних партій (УНДО, УРДП, ОУНз). (1973)», «Комунікат ЦК УНДО в справі сучасного стану в Органах ДЦ УНР в екзилі (1962)» та ін.); періодичні видання УНДО («Збірник УНДО» (1952), «Вісті УНДО» (1970); статті про УНДО в українській еміграційній пресі 1960–1980-х рр.: («Вільне слово», «Новий шлях», «Українські вісті» та ін.).

4) Надзвичайно широко в архіві фондоутворювача представлене листування. Хронологічно епістолярна спадщина охоплює 1946–2001 рр. Листування М. Добрянського є цінним джерелом для вивчення як життя та діяльності автора, так і проблем української еміграції в Європі (особливо Німеччині та Великій Британії) у другій половині ХХ ст. Епістолярій також містить відомості про діяльність найвпливовіших українських інституцій та організацій у діаспорі: української редакції радіо «Свобода», НТШ (м. Сарсель), СУВБ, УНДО, Пласту, Українського академічного товариства у Великій Британії, Української національної ради, ОУН тощо. Збереглися як кореспонденція М. Добрянського, так і епістолярій інших осіб. Фондоутворювач підтримував тісні контакти з такими визначними українськими громадсько-політичними діячами УНР та УНДО в еміграції, як: С. Витвицький, М. Лівницький, В. Мудрий та ін. Серед кореспондентів М. Добрянського — багато іменитих українських вчених: Ю. Шевельов, М. Рябчук, Ю. Покальчук, О. Пріцак, Р. Шпорлюк, І. Лисяк-Рудницький та ін. Активну переписку діяч вів із різними інституціями та редакціями часописів «Свобода», «Наш голос», «Українська думка», «Патріярхат», «Церковний вісник» тощо.

Епістолярну спадщину М. Добрянського можна розділити на кілька тематичних блоків:

1. Листи, що стосуються політичних справ, а саме характеристика діяльності УНДО та УНРади, зокрема їхніх цілей і завдань в еміграції.

2. Листи наукового характеру, зокрема про діяльність НТШ (м. Сарсель).

3. Епістолярій, в якому йдеться про церковно-релігійні проблеми (рух за патріархат УГКЦ та ін.).

4. Кореспонденція, що стосується професійної діяльності фондоутворювача, зокрема про ситуацію в українській редакції радіо «Свобода».

5. Листи приватного характеру (інформація про родинні справи, побут, проблеми зі здоров'ям тощо).

6. Широко в архіві представлена епістолярна спадщина інших осіб. «Чужа» кореспонденція, здебільшого, містить інформацію про суспільно-політичні справи та діяльність УНРади.

Отже, і постать М. Добрянського, і його архів у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника становлять неабиякий науковий інтерес. Після того, як архів М. Добрянського буде введений у науковий обіг, для дослідників відкриється доступ до багатьох цінних документів, які висвітлюють різні аспекти діяльності як самого фондоутворювача, так і осіб та організацій, з ним пов'язаних. Важливим архів буде і для всіх тих, хто цікавиться життям української діаспори в Німеччині та Великобританії після Другої світової війни та історією української редакції радіо «Свобода».

1. *Барановський Р.* Михайлові Демковичу-Добрянському — 95 років / *Роман Барановський* // Свобода. — 2000. — 3 листоп. — С. 9.
2. Вшанування українського діяча // *Християнський голос*. — 1996. — № 3. — С. 5.
3. *Говорить Радіо Визволення* : збірка матеріалів української редакції. — Мюнхен, 1957. — Т. 2. — 144 с.
4. *Демкович-Добрянський М.* Галичина під німецькою окупацією 1941–1944 рр. / *Михайло Демкович-Добрянський* // *Молода Галичина*. — 1992. — № 70. — С. 2.

5. [Демкович-Добрянський М.]. Думки в голос до питання: що робити / Д. Д. М. // Вісник УНДО. — 1973. — Груд. — С. 5.
6. Демкович-Добрянський М. Митрополит Шептицький і «Дивізія Галичина» / Михайло Демкович-Добрянський // Патріархат. — 1999. — Лип.-серп. — С. 13-15.
7. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський, цісарські намісники Галичини 1903–1913 / Михайло Демкович-Добрянський. — Рим, 1987. — 132 с.
8. Демкович-Добрянський М. Україна і Росія. Історичні нариси на тему російського імперіалізму / Михайло Демкович-Добрянський. — Львів ; Краків ; Париж, 1993. — 205 с.
9. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі / Михайло Демкович-Добрянський. — Мюнхен, 1969. — 119 с.
10. Демкович-Добрянський М. Франц Штангль — другий Айхман / Михайло Демкович-Добрянський // Український самостійник. — 1971. — Січ. — С. 22-31.
11. Добрянський М. Акт 30 червня не є національним святом / Михайло Добрянський // Українські Вісті (Аусбург). — 1981. — 17 верес. — С. 2.
12. Добрянський М. Асоціація проти Інституту : що означає виступ Асоціації незалежних советознавців проти української співпраці з Інститутом для вивчення ССРСР / Михайло Добрянський. — Мюнхен, 1956. — 43 с.
13. Добрянський М. Бабин Яр / Михайло Добрянський // Український Самостійник. — 1968. — Груд. — С. 12-16.
14. Добрянський М. Героїчна боротьба єврейського народу Ізраїля за своє право на існування / Михайло Добрянський // Українські Вісті (Аусбург). — 1967. — 18 черв. — С. 4.
15. Добрянський М. Патріархат Києво-Галицький і всеї Руси / Михайло Добрянський // Наш Голос. — 1975. — № 7. — С. 7-10.
16. Добрянський М. Прокляття двоподілу / Михайло Добрянський // Українські Вісті (Аусбург). — 1949. — 4 груд. — С. 2.
17. Добрянський М. Радіо Визволення / Михайло Добрянський. — Новий Ульм, 1957. — 59 с.
18. Добрянський М. Становище в Державному Центрі в екзилі й актуальні завдання / Михайло Добрянський // Українське Життя. — 1969. — 28 верес. — С. 3.
19. Добрянський М. Українські здобутки в Римі : що придбав українській католицькій Церкві Верховний архієпископ, Блаженніший кир Йосиф Сліпий-Коберницький, у Римі / Михайло Добрянський. — Мюнхен, 1971. — 10 с.

20. *Добрянський М.* Хто і коли хрестив Русь-Україну / *Михайло Добрянський* // Наш Голос. — 1979. — № 7. — С. 8-12.
21. *Добрянський М.* Чому потрібний нам патріархат? / *Михайло Добрянський* // Церковний Вісник. — 1978. — № 14. — С. 8.
22. Документи і матеріали до сучасної ситуації в Українській Національній Раді / за ред. *М. Добрянського*. — Мюнхен, 1969. — 111 с.
23. *Кравець Р.* Помер Михайло Демкович-Добрянський / *Роман Кравець* // Свобода. — 2003. — 7 берез. — С. 30.
24. Матеріали до історії українського патріархального руху / упоряд. *А. Сороковський*. — Львів : Свічадо, 2009. — 364 с.
25. *Мельничук Ю.* Повернення Демковича-Добрянського / *Юрій Мельничук* // Україна і Росія : історичні нариси на теми російського імперіалізму. — Львів ; Краків ; Париж, 1993. — С. 202-205.
26. Михайло Демкович-Добрянський. Клепсидра // Свобода. — 2003. — 7 берез. — С. 31.
27. *Примаченко Я.* Радіо Свобода [Електронний ресурс] / *Яна Примаченко*. — Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Radio_Svoboda. — Назва з екрана. — Дата перегляду: серп. 2017 р.
28. Радіо «Визволення» в Мюнхені почало передачі українською мовою // Свобода. — 1954. — № 95. — С. 2.
29. *Ремовська О.* Говорить Радіо Свобода. Історія української редакції / *Олена Ремовська*. — Київ, 2014. — 162 с.
30. Розмова Михайла Добрянського і Володимира Луціва з приводу 400-річчя Берестейської унії // Українське слово (Київ). — 1996. — 25 лип. — С. 3.
31. *Сидоренко Н.* Добрянський-Демкович Михайло / *Н. Сидоренко* // Українська журналістика в іменах: матеріали до енцикл. словника / за ред. *М. М. Романюка* та ін. — Львів, 1996. — Вип. 4. — С. 69-70.
32. *Dobriański M.* Tragedia II Wojny światowej / *Mychajło Dobriański* // Kontakt. — 1986. — N. 2. — S. 10-13.
33. *Mickelson S.* America's Other Voice: The story of Radio Free Europe & Radio Liberty / *S. Mickelson*. — London, 1983. — 289 p.
34. *Puddington A.* Broadcasting Freedom: The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty / *Puddington A.* — Lexington, 2000. — 311 p.